

**РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ЧИННИКА
СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ РІВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ**

У статті розглядаються особливості розвитку професійної ідентичності майбутніх викладачів психології на різних етапах професійного становлення. На підставі теоретичного аналізу поглядів вчених на розвиток вказаного феномена та проведеного емпіричного дослідження доводиться, що професійна ідентичність виступає чинником становлення психологічної позиції рівності майбутнього викладача. Також у статті відмічається нерівномірність розвитку професійної ідентичності на різних етапах оволодіння професією.

Ключові слова: професійна ідентичність, психологічна позиція рівності, міжособистісна взаємодія, професійне становлення.

В статье рассматриваются особенности развития профессиональной идентичности будущих преподавателей психологии на разных этапах профессионального становления. На основании теоретического анализа взглядов ученых на развитие указанного феномена и проведенного эмпирического исследования доказывається, что профессиональная идентичность выступает фактором становления психологической позиции равенства будущего преподавателя. Также в статье отмечается неравномерность развития профессиональной идентичности на разных этапах овладения профессией.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, психологическая позиция равенства, межличностное взаимодействие, профессиональное становление.

The features of professional identity of future psychologists at various stages of professional development are considered in the article. The fact that the

professional identity is the factor for psychological position of equality of future teacher is proved on the basis of the theoretical analysis of scientists' views on the development of the pointed phenomenon and conducted empirical research. The article is observed uneven development of professional identity in various stages of skills development.

Keywords: *professional identity, psychological position of equality, interpersonal interaction, professional development.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства висуває нові вимоги до викладачів, серед яких варто одночасно виділяти професійну, психологічну та особистісну підготовленість. Враховуючи те, що викладач постійно залучений у різноманітні міжособистісні взаємодії, то особливу роль в його професійній діяльності відіграє становлення психологічної позиції рівності. Така позиція визначає рівноправний обмін досвідом, думками, поглядами в інтеракції та право кожного учасника на прояв та самовизначення власної особистості.

Серед психологічних чинників становлення психологічної позиції рівності майбутнього викладача у його взаємодії зі студентами вагоме місце займає розвиток професійної ідентичності, а тому **мета нашого дослідження** полягає у емпіричному дослідженні розвитку професійної ідентичності на різних етапах оволодіння своєю професією майбутніми викладачами.

Основний виклад матеріалу дослідження. Основна особливість професійної діяльності викладача полягає у тому, що її одночасно можна назвати суб'єкт-об'єктною та суб'єкт-суб'єктною. Перший аспект охоплює основну мету, завдання та реалізацію вимог у професійній діяльності. Так, викладач, орієнтуючись на навчальну програму, мету та завдання певної психологічної дисципліни формує у студентів нові знання, уміння та навички. Другий аспект професійної діяльності викладача проявляється у постійній взаємодії зі студентами як суб'єктами, в процесі якої він має враховувати їхні

індивідуальні та вікові особливості, погляди, думки, а також їхню мотивацію до оволодіння знаннями. Така одночасна орієнтація на вказані аспекти викладацької діяльності вимагає від педагога врахування та керування власними професійною, соціальною, психологічною позиціями.

Для більш ефективної міжособистісної взаємодії викладача зі студентами, за нашою науковою позицією, у першого має бути сформована психологічна позиція рівності, яка і дає можливість підкреслювати значущість других, надавати їм рівні права у виявленні власної особистості, зберігаючи при цьому соціальну роль та статус. Так, за результатами проведеного нами дослідження були визначені чинники становлення психологічної позиції рівності, які були розділені на наступні групи: рефлексивно-гностичну (рефлексивність, самооцінка, професійна ідентичність), емотивно-ціннісну (емпатійність, толерантність, ціннісні орієнтації), комунікативно-конативну (діалогічність, професійна фасилітація, афіліативність) [6]. На підставі емпіричних результатів можна були виявлені недоліки у розвитку чинників рефлексивно-гностичної групи у майбутніх викладачів психології. Серед них можна виокремити низькі показники розвитку рефлексивності, самооцінки та професійної ідентичності. Особливостям розвитку останнього чинника і буде присвячений подальший матеріал.

Важливість професійної ідентичності у процесі становлення майбутнього професіонала підкреслювалася у багатьох наукових дослідженнях (В.В. Волошина, О.В. Іщук, А.М. Лукіячук, Ю.П. Поваренков, Л.Б. Шнейденр та ін.) [3,4,5,7,9]. Дбаючи про підготовку майбутнього викладача психології, в першу чергу, варто приділяти увагу його професійній ідентичності як майбутнього психолога. Результати теоретичного аналізу вказують на те, що під час оволодіння студентами-психологами спеціальністю у них спочатку виникає уявлення про себе як про психолога взагалі, а згодом, після методологічної й методично-практичної діяльності,

з'являються професійні уявлення про себе як викладача відповідної психологічної дисципліни.

У ході дослідження процесу професійного становлення особистості, Ю.П. Поварьонков виявив, що професіоналізм не зводиться лише до наявності певних знань та умінь в особистості, а суттєво пов'язаний з її ціннісним ставленням до себе як професіонала, до професійної діяльності як форми самореалізації та до цінностей, що притаманні професійному співтовариству. При цьому на різних етапах оволодіння спеціальністю професійна ідентичність може якісно відрізнятися, а особистість здатна ставити під сумнів цінності та правила професійного співтовариства, які ще нещодавно здавалися їй беззаперечними [7].

У становленні професійної ідентичності у студентів вищих навчальних закладів О.В. Іщук було виділено соціально-психологічні чинники, які розподілено на наступні три рівні: макрорівень, мезорівень, мікрорівень. До першого відносять особливості політичного, економічного розвитку країни, регіону чи міста та особливості соціальної сфери, у якій функціонує організація. До другого належать форма власності навчального закладу, факультет та курс навчання. До третього – особистісні характеристики та соціально-демографічні особливості (вік, стать). Для нашого дослідження досить актуальними були чинники, що належать до мезорівня, зокрема це курс навчання студентів. Вчена зауважила, що показники розвитку професійної ідентичності (ставлення до професії, до себе як професіонала, вимог та цінностей професійної діяльності) можуть як розширюватися за змістовим і мотиваційним навантаженням, так і звужуватися за їх обсягом. Все залежить від перебігу у майбутніх психологів кризових періодів становлення цього психологічного утворення. Так, починаючи з третього курсу і до п'ятого різко знижується показники професійної ідентичності [5]. Як показали результати нашого спостереження, такі зміни відбуваються наприкінці другого-початку третього курсу завдяки усвідомленню студентами

складності обраної спеціальності та появи можливості «свідомо» оцінити вимоги, які висуваються до них у процесі професійного навчання.

Поділяючи погляди вищезгаданих вчених, ми поставили за мету дослідити розвиток професійної ідентичності студентів на різних етапах професійного становлення та довести, що цей феномен виступає чинником становлення психологічної позиції рівності майбутніх психологів як викладачів. Діагностика проводилася серед студентів психологічної спеціальності Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (Інститут педагогіки та психології; Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій) та Мелітопольського державного педагогічного університету. Вибірка складалася з двох груп із загальною чисельністю 144 осіб. До першої групи належало 73 студентів (IV курс), а до другої – 71 (V курс).

Для емпіричного вивчення показників розвитку названого феномена у студентів був використаний «Опитувальник професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» (автор У.С. Родигіна) [8], що дозволив визначити розвиток професійної ідентичності за двома шкалами. Перша шкала – це емоційне ставлення й прийняття себе у майбутній професії (психології), а друга – активність опитуваного щодо власного професійного зростання, що є найбільш важливим, як на нашу думку, для подальшої роботи професіонала. Отримані під час діагностики кількісні дані відображено в гістограмі (рис. 1).

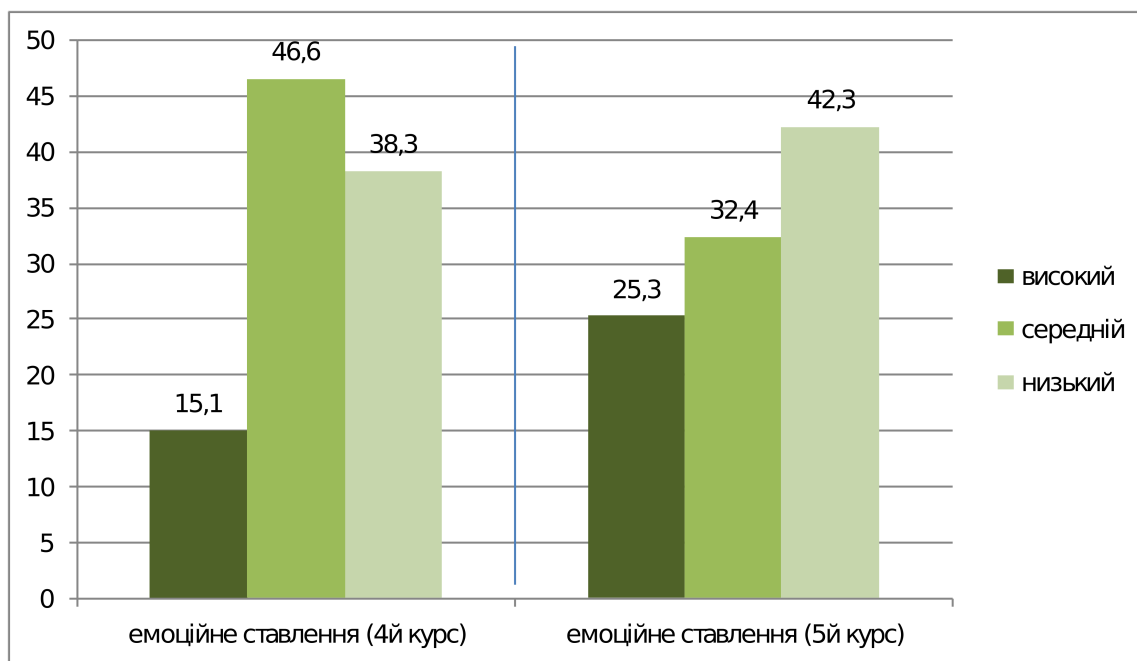


Рис. 1 Кількісні показники (%) рівнів прояву позитивного емоційного ставлення до власної майбутньої професії у студентів четвертих та п'ятих курсів.

Виходячи з даних діаграми (рис.1), можна відзначити, що високий рівень емоційного ставлення та прийняття власної майбутньої професії притаманний лише 15,1% опитуваних четвертого курсу та 25,3% п'ятого курсу, в останніх цей показник більше на 10,2%. Таке позитивне ставлення свідчить, що студентам притаманні позитивні емоції щодо власної майбутньої професійної діяльності, вони виявляють бажання у майбутньому працювати за обраною спеціальністю, яка вже зараз є для них соціально значущою та цінною. Більшість досліджуваних цього рівня бачать користь від професії психолога як для суспільства, так і для себе, що часто і виступає як основним мотивом, так і чинником остаточного вибору майбутнього покликання.

Середній рівень позитивного ставлення до майбутньої професії психолога на четвертому курсі притаманний 46,6%, а на п'ятому 32,4% опитуваних, що на 14,2% менше від попереднього курсу. Цим досліджуваним властиві більш диференційовані оцінки своєї майбутньої професії. З одного боку, студенти позитивно ставляться до професії психолога, розуміють її

значущість та актуальність у сучасному світі, а також відмічають важливість отриманих знань, в першу чергу, для власного майбутнього життя. З іншого боку, більшість опитуваних невпевнені у престижності спеціальності психолога та не розуміють причин невизнання її з боку суспільства, через що часто у них певною мірою відсутня остаточна визначеність щодо свого професійного майбутнього у психологічній сфері.

Низький рівень позитивного ставлення на четвертому курсі діагностовано у 38,3% опитуваних, а на п'ятому курсі у 42,3%, що більше на 4% у останніх. Серед цих студентів домінує негативне ставлення до спеціальності, якою вони оволодівають. Причини такого ставлення лежать у відсутності престижності професії у суспільстві, високих професійних та особистісних вимогах до психолога та необхідність постійного підвищення кваліфікації, без якої робота у психологічній сфері неможлива. Тому більшість з досліджуваних не бачить себе у майбутньому психологом, що пов'язано як з негативним ставленням до професії, так і розумінням того, що у них недостатньо знань та навичок для самостійної роботи за фахом.

Варто відзначити, що на п'ятому курсі менша кількість студентів з середнім рівнем позитивного ставлення, який характеризується нейтральним ставленням до професії. Це може виникати завдяки остаточному усвідомленню студентами цінності цієї професії для них. Так, показники високого рівня позитивного ставлення та прийняття професії зустрічаються частіше на п'ятому курсі, адже після четвертого курсу більшість студентів мали обрати, чи продовжувати навчання далі чи завершити його. Високий рівень професійної ідентичності у студентів сприяє розвитку позитивного ставлення до себе самих та самоприйняття себе як особистості та професіонала. Таке позитивне самоприйняття майбутнім викладачем самого себе у поєднанні з іншими сторонами педагогічного процесу (прийняття інших, оволодіння способами «рівної» поведінки) сприяє становленню його психологічної позиції рівності у міжособистісних взаємодіях.

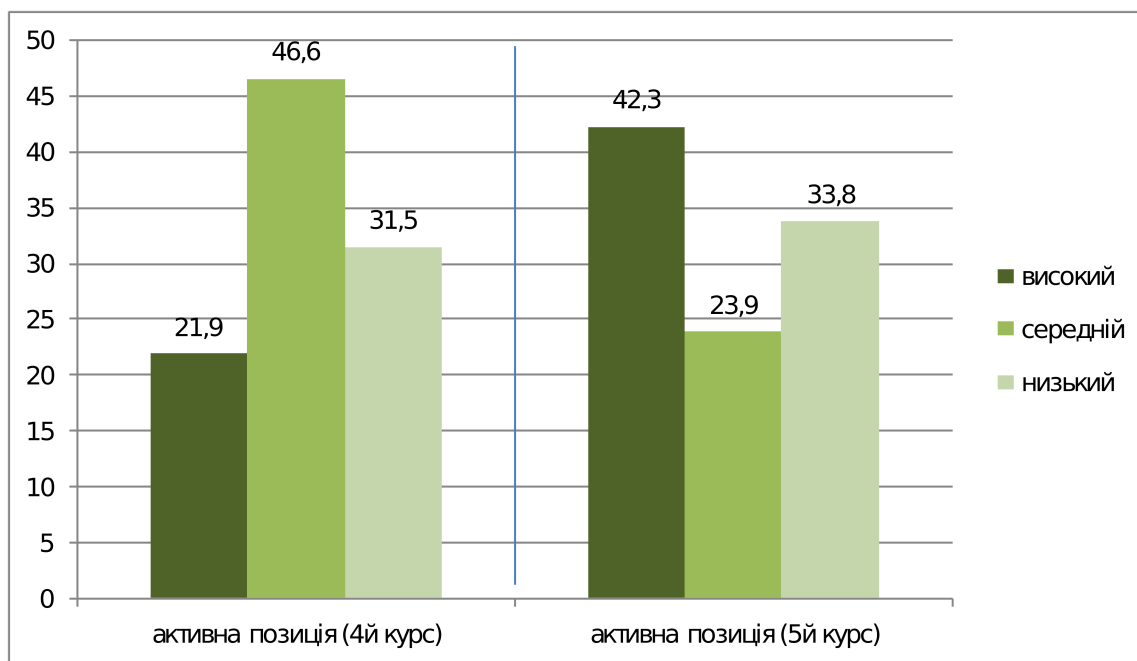


Рис. 2 Кількісні показники (%) рівнів прояву активної позиції до власної майбутньої професії у студентів четвертих та п'ятих курсів.

Наступною в «Опитувальнику професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» була шкала активної позиції в оволодінні майбутньою професією психолога (рис.2). Високий рівень розвитку такої позиції зустрічається у 21,9% студентів четвертого курсу. На відміну від них на п'ятому курсі цей показник зустрічається у 42,3% студентів, що більше на 20,4%. Такий рівень розвитку позиції проявляється у тому, що студенти не тільки виконують завдання, які їм дають викладачі, але й шукають додаткову інформацію, можуть відвідувати семінари, конференції, тренінги та ін. Бажання оволодіти майбутньою професією та бути конкурентоспроможним у ній спонукає їх до отримання теоретичних знань та практичних навичок у межах університетської програми, участі у науково-дослідній роботі, а також у позауніверситетських програмах підготовки практичних психологів. Така їхня професійна активність часто пов'язана з вибором конкретного психологічного напрямку, в якому вони хотіли б працювати, такі як психоаналіз, когнітивно-біхевіоральний підхід, позитивна психотерапія, клієнт-центрований підхід та ін..

Середній рівень розвитку активної позиції студентів до професійного зростання зустрічається у 46,6% опитуваних четвертого курсу та 23,9% п'ятого курсу, що майже вдвічі менше (22,7%). Досліджуваним цього рівня властива менш активна позиція, що проявляється у меншій зацікавленості щодо виконання завдань протягом навчального процесу та неглибокому розумінні їхньої користі для себе у майбутньому. Студенти здатні виконувати науково-дослідну роботу, готувати статті, доповіді, виступати на конференціях, семінарах та круглих столах, проте вони не бачать особистісної користі у цих діях та виконують їх на вимогу чи прохання викладачів. Також варто відзначити, що досліджуванні за вказаним рівнем менше цікавляться додатковою інформацією, яку не дають в університеті та, часто через брак інформації, невпевнені у виборі конкретних психологічних напрямів своєї майбутньої професійної діяльності.

Приблизно однакові кількісні показники у досліджуваних обох груп за низьким рівнем розвитку активної позиції. Для студентів четвертого курсу цей показник становить 31,5%, тоді як на п'ятому 33,8%. У останніх цей показник більший на 2,3%, проте в обох групах кількість студентів складає майже третину. Як констатовано, на цьому рівні студентам властива відсутність інтересу до навчання як діяльності, так і до психології як можливої сфери майбутньої професійної діяльності. Студенти здатні виконувати мінімальний набір завдань, з метою отримання заліку та позитивної оцінки. Вони мало зацікавлені у змістовому наповненні початкових дисциплін, не цікавляться додатковою інформацією зі спеціальності та не бачать необхідності у своєму подальшому професійному розвитку. На нашу думку, причини такої пасивної позиції до оволодіння психологічною спеціальністю лежать не тільки у невмотивованості чи негативному ставленні до професії, але і у невмінні студентів організувати свій час, визначати пріоритети.

Порівнюючи студентів четвертого та п'ятого курсу варто виділити той факт, що на п'ятому курсі серед опитуваних у два рази частіше виявляються показники високого рівня активної позиції щодо власного професійного зростання. Це ми можемо аргументувати тим, що більшість з цих студентів під час вступу на п'ятий курс зробили остаточний вибір професії психолога, тому вони зацікавлені в здобутті основних знань та прагнуть оволодіти вміннями, які мають знадобитися їм у подальшій професійній діяльності. На відміну від п'ятикурсників студенти четвертого курсу такого остаточного вибору ще не зробили, а тому в них частіше діагностовано середній рівень розвитку активної позиції до оволодіння професією. Однаково велика кількість, майже третина усіх досліджуваних (IV і V курсів) з низьким рівнем розвитку активної позиції, що пояснюється невмотивованістю або несамостійністю вибору психологічної спеціальності під час вступу до вищу та переважанням мотиву отримання освітньої кваліфікації над мотивом професійного становлення. Тому студенти не бачать потреби в активному оволодінні новими знаннями чи навичками, які, на їхню думку, можуть їм і не знадобитися у подальшому професійному становленні.

В контексті нашого емпіричного дослідження варто звернутися до наукових поглядів В.В. Волошиної, яка у своїх працях вивчала професійну ідентичність майбутніх психологів. Вчена відмічала, що внутрішня глибока психологічна робота, за умови позитивного емоційного ставлення до обраної професії, активізує студентів до самостійної відповідальної роботи над власним професійним зростанням [3].

На основі даних, презентованих на діаграмах (рис. 1, рис. 2) можна погодитися з описаною вище науковою позицією вченої. Так, у студентів четвертого курсу високий рівень розвитку позитивного ставлення до власної професії становить 15,1%, а високий рівень активності з оволодіння майбутньою професійною діяльністю складає 21,9%. У п'ятикурсників ці показники складають 25,3% і 42,3% відповідно, що може вказувати на зв'язок

позитивного емоційного ставлення та активної позиції до оволодіння спеціальністю. Така діяльність студентів може проявлятися у відвідуванні ними консультацій, тренінгів, лекторіїв, майстер-класів, що на думку вченої є найкращим способом включення майбутнього спеціаліста у професійне ментальне середовище, представники якого допомагають засвоїти професійні цінності.

Ряд українських вчених (І.С. Булах С.В. Васьківська, В.В. Волошина, З.С. Карпенко, Г.К. Радчук) відзначали, що у програмах підготовки майбутніх психологів ціннісному компоненту консультативної діяльності, на відміну від процесуального та концептуального, майже не приділено ніякої уваги. Серед цінностей, які були в індивідуальній моделі консультанта, поміж інших, дослідники виокремлюють конструктивні уявлення про особистість клієнта як повноцінно функціонуючу істоту, уявлення про цінність особистісного зростання тощо [1,2,3].

Тому, враховуючи погляди вищерозглянутих вчених та наші емпіричні дані, що вказують на взаємозв'язок емоційного ставлення до майбутньої професії та рівня активності щодо її оволодіння, можемо зосередити увагу викладачів на необхідності змістити акцент підготовки таких спеціалістів на засвоєння ними цінностей, що мають бути притаманні психологам, педагогом та іншим представникам соціономічних професій. При цьому головною цінністю для психолога та педагога має стати цінність іншої особистості – клієнта або студента (учня).

Висновок. Здійснений аналіз наукової літератури та проведений емпіричний збір даних з проблеми розвитку професійної ідентичності як чинника ставлення психологічної позиції рівності майбутнього викладача, дає нам можливість стверджувати, що професійна ідентичність розвивається нерівномірно. Показники її розвитку змістовно звужуються у студентів після другого курсу через появу у них більш критичного професійного самосприйняття та починають розширюватися, починаючи з четвертого

курсу, у разі позитивного ставлення та активної включеності у оволодіння професією. При цьому розвиток професійної ідентичності на останніх етапах професійної підготовки відбувається завдяки засвоєнню цінностей та норм, що притаманні цій професійній ментальній спільноті. Відповідність власної професійної підготовленості, відповідності нормам та цінностям та усвідомлення власної значущості у професії сприяє формуванню у майбутнього спеціаліста позитивного самосприйняття та ціннісного ставлення до себе.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки розвиток професійної ідентичності є лише одним з важливих чинників становлення психологічної позиції рівності майбутнього викладача та враховуючи підкреслену важливість ціннісної сфери майбутнього професіонала, ставимо собі за мету у подальших дослідженнях серед інших чинників особливо детально дослідити психологічні особливості розвитку емпатійності, толерантності, ціннісних орієнтацій та проаналізувати їхній вплив на розвиток психологічної позиції рівності майбутнього викладача.

Література:

1. Булах І.С. Значущість цілісної психологічної теорії в консультуванні // Проблеми сучасної психології. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – Вип. 26. – С. 69-77.
2. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування: Навчальний посібник / С.В. Васьківська. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 256 с.
3. Волошина В.В. Аксіопсихологія професійної підготовки майбутнього психолога у вищих педагогічних закладах освіти: монографія / В.В. Волошина. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 274 с.
4. Іщук О .В. Чинники становлення професійної ідентичності студентів вищого навчального закладу / О .В. Іщук // Проблеми сучасної психології. - 2013. - № 2. - С. 120-127 .
5. Лукіяничук А. Професійна ідентифікація студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації / А. Лукіяничук // Неперервна професійна освіта: теорія і практика – Київ, 2003 – В. 3-4 – С. 123-128.

6. Ляшенко О.А. Чинники становлення рівності психологічних позицій у міжособистісній взаємодії викладача та студента / О.А. Ляшенко // Вісник одеського національного університету. Серія: Психологія. – О.:ОНУ, 2013. – Т.18, Вип. 4(30). – 318 с. – С.187-195.
7. Поварёнков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности // Сибирский психологический журнал. – 2006. – №24. – С. 53–58
8. Родыгина У.С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов // Психологическая наука и образование – 2007. - № 4. – С. 39-50.
9. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: Монография / Л.М. Шнейдер. – М.: МОСУ, 2001 – 272 с.

Відомості про автора:

Ляшенко Олексій Андрійович – викладач кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 25.03.2015